

บทที่ 5

บทสรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “พัฒนาการการทำนาเกลือและการค้าเกลือที่ปัตตานี” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อศึกษามิติประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และภูมิปัญญาการทำนาเกลือ มีจุดมุ่งหมายของการวิจัยในประเด็น พัฒนาการการทำนาเกลือ การค้าเกลือที่ปัตตานี และผลกระทบที่มีต่อการทำนาเกลือ โดยมีขอบเขตการศึกษาวิจัยในพื้นที่ที่มีการทำนาเกลือ อำเภอเมืองปัตตานี จังหวัดปัตตานี ระเบียบวิธีวิจัย ประกอบด้วย การศึกษาเอกสาร ร่วมกับการสัมภาษณ์โดยสัมภาษณ์ชาวนาเกลือ ผู้เกี่ยวข้อง ในเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวกับการผลิต และการค้าเกลือ รวมทั้งปัญหาต่างๆ ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับอาชีพการทำนาเกลือ ผลผลิตเกลือ และเรื่องที่ดินทำกินเป็นต้น ประกอบกับการสังเกตโดยตรง ผู้วิจัยจะสังเกตเกี่ยวกับพื้นที่ วัสดุอุปกรณ์ ขั้นตอนการทำนาเกลือ ราคาเกลือต่อหน่วย พฤติกรรมต่าง ๆ และเข้าไปมีส่วนร่วมเกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่เป็นครั้งคราว จากนั้นจึงวิเคราะห์ข้อมูล ที่ได้จากเอกสารและข้อมูลภาคสนามจากการสัมภาษณ์ สังเกตและมีส่วนร่วมในบางกิจกรรม นำมาวิเคราะห์ข้อมูลขั้นสุดท้าย แล้วนำเสนอรายงานผลในลักษณะพรรณนาวิเคราะห์เป็นรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

ในบทนี้นำเสนอหัวข้อที่สำคัญได้แก่ สรุปผลการศึกษา อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ บางประการที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนที่มีลักษณะพิเศษอย่างชุมชนชาวนาเกลือปัตตานี ให้สามารถคงเอกลักษณ์ และคุณค่าของชุมชนไว้ได้อย่างยั่งยืนรวมทั้งเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของชุมชนแห่งอื่น ๆ ต่อไป

1. สรุปผลการวิจัย

1.1 พัฒนาการการทำนาเกลือและการค้าเกลือที่ปัตตานี

แหล่งผลิตเกลือสมุทรในภาคใต้ มีเพียงแห่งเดียวคือที่จังหวัดปัตตานี และมีบันทึกเกี่ยวกับการทำนาเกลือที่ปัตตานีเมื่อราว 400 ปี มีเอกสารที่กล่าวถึงการค้าเกลือ ปรากฏให้เห็นเรื่อยมา แล้วค่อย ๆ หายไป แต่ร่องรอยการทำนาเกลือในอดีตก็ยังคงปรากฏอยู่จนกระทั่งปัจจุบัน

ในอดีตนับว่าเกลือเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าสินค้าชนิดอื่น ๆ ของเมืองปัตตานีเลย อีกทั้งยังมีราคาสูง เหตุที่สมัยนั้นเกลือปัตตานีขายได้ราคาสูง จากข้อสันนิษฐานของผู้วิจัย คือการที่พื้นที่แหลมมลายูนับตั้งแต่ประจวบคีรีขันธ์ลงไปถึงสิงคโปร์ แม้จะมีพื้นที่ติดชายฝั่งทะเลกันเกือบทุกเมือง แต่มีเพียงเมืองปัตตานีเมืองเดียวที่สามารถผลิตเกลือได้ ซึ่งแม้เงินจะนำเกลือ

บรรทุกใส่เรือมา (เป็นอับเฉาเรือ) ส่งขายบ้างแต่มีปริมาณไม่เพียงพอ ดังนั้นปัตตานีเป็นแหล่งผลิตและขายเกลือในแหลมมลายูเพียงแห่งเดียว

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับ พัฒนาการเกี่ยวกับเครื่องมือที่ใช้ในการทำนาเกลือ สรุปได้ดังนี้

พัฒนาการเกี่ยวเครื่องมือที่ใช้ในการทำนาเกลือ ในยุคแรกเริ่มจากการใช้ภาชนะดินน้ำเรียกว่า “บาโก” เนื่องจากเครื่องมือประเภทไม้หรือวัสดุที่ทำจากพืชสามารถทนต่อสภาพความเค็มของน้ำทะเลได้ดี อีกทั้งเป็นของหาง่ายในท้องถิ่นจึงทำให้เกิดภูมิปัญญาการทำเครื่องมือใช้ในงานเกลือเหล่านี้ขึ้นมา ต่อมาเมื่อการคมนาคมระหว่างเมืองต่าง ๆ พัฒนา มีการติดต่อสัมพันธ์กันมากขึ้น จึงเกิดพัฒนาการการทำนาเกลือในยุคที่สองขึ้น คือยุคกึ่งทันสมัยซึ่งชาวนาเกลือปัตตานีรับภูมิปัญญาการใช้กึ่งทันสมัยมาจากแหล่งอื่น และส่วนใหญ่เลิกใช้กึ่งทันสมัย ประมาณปี พ.ศ. 2545 ปัจจุบันเหลือเพียงรายเดียวที่ยังคงใช้กึ่งทันสมัยอยู่

เนื่องจากชาวนาเกลือหันมาใช้เครื่องยนต์สูบน้ำแทน นับเป็นยุคที่ 3 ซึ่งใช้กันในปัจจุบัน เครื่องสูบน้ำถูกนำมาใช้แทนกึ่งทันสมัยเนื่องจากใช้งานง่าย รวดเร็วและใช้ได้ทั้งวันไม่ต้องรอลมจากธรรมชาติ แต่กลับเป็นการเพิ่มต้นทุนในการผลิต กล่าวคือจากเดิมที่ใช้แรงงานลมหรือมนุษย์ในการชักน้ำเข้านา ปัจจุบันใช้เครื่องสูบน้ำ ทำให้ทุกวันนี้ในแปลงนาเกลือจะมีเสียงเครื่องสูบน้ำส่งเสียงดังเมื่อถึงฤดูทำนาเกลือ ส่วนกึ่งทันสมัยก็ทยอยชำรุด และถูกชาวนาเกลือถอดถอนออกจากแปลงนา

เกลือปัตตานีเป็นสินค้าที่วางขายทั่วไปในเมืองปัตตานี มีพ่อค้าชาวปัตตานี นำเกลือไปขายยังเมืองต่าง ๆ และมีพ่อค้าจากเมืองใกล้เคียงมารับซื้อเกลือไปขาย เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เช่นนี้มีความต่อเนื่องมาเป็นเวลานานร้อยปี ในปัจจุบันขอบเขตพื้นที่จำหน่ายเกลือแคบลง เหลืออยู่เพียงเฉพาะในพื้นที่จังหวัดปัตตานีและจังหวัดใกล้เคียงเช่นสงขลา ยะลา นราธิวาส

อย่างไรก็ตามการทำนาเกลือของชาวปัตตานี ก็ยังคงดำเนินต่อไป เพราะเกลือยังเป็นสินค้าที่ขายได้ ยังคงเป็นที่ต้องการของผู้บริโภค

1.2 ผลกระทบที่มีต่อการทำนาเกลือ

1.2.1 ด้านสภาพสิ่งแวดล้อม สภาพสิ่งแวดล้อม ที่มีผลกระทบต่อการทำนาเกลือ ได้แก่ มลภาวะ และสิ่งก่อสร้าง ที่อยู่บริเวณรอบพื้นที่นาเกลือ

1.2.1.1 มลภาวะ น้ำทะเลเป็นวัตถุดิบในการผลิตเกลือ เมื่อมลภาวะทางน้ำทั้งในทะเลหรือคลองส่งน้ำที่ใช้ในการทำนาเกลือเน่าเสีย ชาวนาเกลือก็ไม่สามารถทำนาเกลือได้

จากการศึกษาพบว่าการปล่อยน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม และบ้านเรือนโดยไม่ผ่านกระบวนการบำบัด ก่อให้เกิดมลภาวะทางน้ำต่ออ่าวปัตตานี และคลองส่งน้ำ (อาโหล ทั้ง 5 สาย) เมื่อน้ำในคลองส่งน้ำเกิดเน่าเสียชาวนาเกลือก็ไม่สามารถนำน้ำมาใช้ประโยชน์ได้ การนำน้ำทะเล

มาผลิตเกลือจึงมีผลกระทบต่อตรง กล่าวคือผลผลิตเกลือที่ได้มีคุณภาพต่ำ เกลือมีสีหม่น ดังนั้นผลกระทบต่อการทำนาเกลือ โรงงานอุตสาหกรรม และบ้านเรือนปล่อยน้ำเสียลงสู่คูคลอง และอ่าวปัตตานี ส่งผลให้เกิดมลภาวะทางน้ำ ทำให้น้ำมีคุณภาพต่ำ ไม่เหมาะที่จะใช้ผลิตเกลือ

1.2.1.2 สิ่งก่อสร้าง จากผลการศึกษาพบว่า จากข้อมูลภาพถ่ายทางอากาศปี พ.ศ. 2510 พื้นที่นาเกลือมีประมาณ 3,250 ไร่ แต่เมื่อปี พ.ศ. 2546 พื้นที่นาเกลือเหลืออยู่ 1,200 ไร่ อันมีผลมาจากการตัดถนนผ่านพื้นที่นาเกลือในตำบลบานา เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2535 ส่งผลให้พื้นที่ถูกปรับเปลี่ยนจากพื้นที่ทำนาเกลือเข้าสู่กระบวนการจัดสรรผลประโยชน์ในด้านการสร้างที่อยู่อาศัยและทำนาเกลือภายใน ช่วงระยะเวลา 30 ปี พื้นที่นาเกลือลดลงเกือบ 2 เท่า

ดังนั้นผลกระทบที่มีต่อการทำนาเกลือ ด้านสภาพสิ่งแวดล้อม ที่มีผลกระทบต่อการทำนาเกลือ ได้แก่ มลภาวะ และสิ่งก่อสร้าง ที่อยู่บริเวณรอบพื้นที่นาเกลือ มีประเด็นดังนี้

1. ชาวนาเกลือต้องเลิกทำนาเกลือในที่ดินของตนเองเพราะประสบปัญหานาเกลือของตนเองไม่สามารถใช้ทำนาเกลือได้เพราะมีการปลูกสร้างบ้านเรือนและสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ปิดทางน้ำที่จะใช้ทำนาเกลือ บางรายเลิกทำนาเกลือ แต่มีบางรายที่ไปเช่าที่ดินของรัฐ หรือเอกชนทำนาเกลือต่อไป

2. การปล่อยน้ำเสียลงสู่คูคลองส่งน้ำ และทะเลที่ชาวนาใช้ในการทำนาเกลือ ทำให้ไม่สามารถทำนาเกลือได้

1.2.2 ด้านเศรษฐกิจ

ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ ที่มีผลกระทบต่อการทำนาเกลือ ประกอบด้วย นโยบายของรัฐ ได้แก่ การส่งเสริมการเลี้ยงกุ้ง การขยายเขตอุตสาหกรรม และการขยายตัวทางเศรษฐกิจ

1.2.2.1 นโยบายของรัฐ ได้แก่ นโยบายการใช้ที่ดิน โดยมีการส่งเสริมการเลี้ยงกุ้ง และการขยายเขตอุตสาหกรรม ส่งผลกระทบต่อพื้นที่การทำนาเกลือ

นโยบายการใช้ที่ดิน ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ทำนาเกลือเนื่องจากการทำนาเกลือต้องใช้พื้นที่จำนวนมาก จากการศึกษาพบว่า นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 มีโครงการจัดสรรที่ดินให้ชาวบ้านทดลองเลี้ยงกุ้งธรรมชาติ โดยจัดสรรพื้นที่ให้ครัวเรือนละ 25 ไร่ โดยมีสำนักงานที่ดินจังหวัดดำเนินการ รวมที่ดินทั้งหมด 300 ไร่ ในพื้นที่ตำบลบานา และนอกจากนี้ยังมีการขยายเขตอุตสาหกรรม ในปี พ.ศ. 2522 กระทรวงมหาดไทยประกาศมอบหมายให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดจัดสรรพื้นที่ตำบลบานาให้เป็นพื้นที่สาธารณประโยชน์ 1,436 ไร่ โดยแบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ เขตอุตสาหกรรม 939 ไร่ ท่าเทียบเรือ 109 ไร่ ที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกิน 388 ไร่ (ในจำนวน 388 ไร่นี้ได้จัดสรรเป็นพื้นที่นาเกลือ 125 ไร่ โดยคิดค่าเช่าปีละ 200 บาท ต่อหนึ่งแปลง เช่นสัญญาปีต่อปี)

พื้นที่จัดสรรทำนาเกลืออยู่ในส่วนที่ดินทำกินของราษฎร ซึ่งองค์การบริหารส่วนจังหวัดปัตตานี ได้เปิดให้ราษฎรเช่าพื้นที่บริเวณด้านทิศตะวันออกของเรือนจำปัตตานี ในปีพ.ศ. 2526 มีผู้เช่าดำเนินการประมาณ 20 สัญญา คิดค่าเช่าปีละ 100 บาท/ปี กำหนดชำระค่าเช่าทุก 3 ปี โดยในที่ดินแปลงนี้ได้เคยมีผู้ยื่นหนังสือ เพื่อขอให้ทางราชการดำเนินการออกเอกสารสิทธิให้แต่เนื่องจากพื้นที่บริเวณนี้ เป็นที่ดินสาธารณประโยชน์ที่องค์การบริหารส่วนจังหวัดปัตตานีขอจัดหาประโยชน์จากกระทรวงมหาดไทย อยู่จึงไม่สามารถออกเอกสารสิทธิให้ได้ ปัจจุบัน (พ.ศ. 2546) มีผู้เช่าที่ดินทำกิน จำนวน 39 ราย (องค์การบริหารส่วนจังหวัดปัตตานี, 2548 : ไม่มีเลขหน้า)

ผลกระทบที่มีต่อการทำนาเกลือ ที่เกี่ยวกับที่ดินทำกินบนพื้นที่นาเกลือ มีประเด็นดังนี้

1. ชาวนาเกลือ ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง ต้องอาศัยเช่าที่ดินของรัฐหรือเอกชนทำนาเกลือ
2. ชาวนาเกลือไม่มีที่นาเป็นของตนเอง เนื่องจากขายที่ดินเพราะเห็นว่าขณะนั้นที่ดินมีราคาแพง และเพื่อนำเงินที่ได้จากการขายที่ดินมาแบ่งกันในหมู่พี่น้องที่มีที่ดินเป็นมรดกร่วมกัน จึงไม่มีที่ดินเพื่อทำนาเกลือ ต้องเช่าที่ดินที่เคยเป็นของตนเองทำนาเกลือ หรือเช่าที่ดินรัฐ และที่ดินของเอกชน

3. ชาวนาเกลือต้องเลิกทำนาเกลือในที่ดินของตนเองเพราะประสบปัญหานาเกลือของตนเองไม่สามารถใช้ทำนาเกลือได้เพราะมีการปลูกสร้างบ้านเรือนและสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ปิดทางน้ำที่จะใช้ทำนาเกลือ บางรายเลิกทำนาเกลือ แต่มีบางรายที่ไปเช่าที่ดินของรัฐ หรือเอกชนทำนาเกลือต่อไป

1.2.2.2 การขยายตัวของเศรษฐกิจ เมื่อเศรษฐกิจและเมืองขยายตัวขึ้น มีอาชีพที่หลากหลายขึ้นประชากรมีโอกาสเลือกประกอบอาชีพมากขึ้น ดังนั้นผลที่ตามมาคือการค่อย ๆ ปรับตัวของชาวนาเกลือโดยเริ่มหาอาชีพที่สร้างรายได้ให้กับครอบครัวในหลายทาง เมื่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจขยายตัว ประชากรในเขตเมืองอย่างชาวบ้านในตำบลบานา และตำบลตันหยงลูโละต้องปรับตัว เมื่อรัฐมีนโยบายขยายเศรษฐกิจจากส่วนกลางสู่ภูมิภาค มีการตั้งเขตอุตสาหกรรม มีการจ้างแรงงานเข้าสู่ระบบโรงงานคนจากชนบทเข้าสู่แหล่งอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นแหล่งจ้างงาน เขตอุตสาหกรรมกลายเป็นเมือง ค่าครองชีพถีบตัวสูงขึ้นชาวบ้านในเขตพื้นที่นาเกลือในตำบลบานาและตำบลตันหยงลูโละกลายเป็นประชากรในเขตอุตสาหกรรมที่ต้องปรับตัวเข้าสู่ภาคแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม

1.2.3 ด้านสังคม

ปัจจัยด้านสังคม ที่มีผลกระทบต่อการทำงานเกลือ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน การขาดแคลนแรงงาน และการเปลี่ยนค่านิยมในการทำงาน

1.2.3.1 ประชากร การเพิ่มขึ้นของประชากร และการย้ายเข้ามาของประชากรจากพื้นที่อื่น เพื่อเข้ามาจับจองที่ดินทำกินตัวอย่างเช่น การเกิดชุมชนแหลมบก เป็นต้น ทำนาเกลือตามนโยบายของรัฐ ปลูกสร้างที่อยู่อาศัย และทำกิจการโรงงานต่าง ๆ ทำให้เกิดการใช้พื้นที่มากขึ้น ส่งผลกระทบต่อการใช้พื้นที่ในการทำนาเกลือ

1.2.3.2 การศึกษา ประชาชนเริ่มให้ความสำคัญกับการศึกษาของบุตรหลานมากขึ้น มีค่านิยมส่งลูกหลานเข้าเรียนในโรงเรียนมากขึ้น โดยเฉพาะ โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม และปัจจุบันโรงเรียนเหล่านี้มีแหล่งทุนเพื่อการศึกษาต่อในระดับสูงจำนวนมาก ซึ่งช่วยแบ่งเบาภาระของผู้ปกครองได้เมื่อลูกหลานได้รับทุนการศึกษา การได้รับโอกาสทางการศึกษาส่งผลให้เยาวชนมีโอกาสกลับมาทำงานในนาเกลือน้อยลง แต่จะหันไปประกอบอาชีพรับราชการหรือธุรกิจส่วนตัวแทน การได้รับการศึกษาที่สูงขึ้นจึงทำให้ประชากรมีทางเลือกในการประกอบอาชีพมากขึ้น

1.2.3.3 ค่านิยมในการทำงาน เป็นผลต่อเนื่องมาจาก การขยายตัวของเศรษฐกิจและการศึกษา กล่าวคือเมื่อเศรษฐกิจและเมืองขยายตัวขึ้น มีอาชีพที่หลากหลายขึ้นประชากรมีโอกาเลือกประกอบอาชีพมากขึ้น ดังนั้นผลที่ตามมาคือการค่อย ๆ ปรับตัวของชาวนาเกลือโดยเริ่มหาอาชีพที่สร้างรายได้ให้กับครอบครัวในหลายทาง เมื่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจขยายตัว ประชากรในเขตเมืองอย่างชาวบ้านในตำบลบานาต้องปรับตัว เมื่อรัฐมีนโยบายขยายเศรษฐกิจจากส่วนกลางสู่ภูมิภาค มีการตั้งเขตอุตสาหกรรม มีการจ้างแรงงานเข้าสู่ระบบโรงงานคนจากชนบทเข้าสู่แหล่งอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นแหล่งจ้างงาน เขตอุตสาหกรรมกลายเป็นเมือง ค่าครองชีพสูงขึ้น ชาวบ้านในเขตพื้นที่นาเกลือในตำบลบานาและตำบลตันหยงลูโละกลายเป็นประชากรในเขตอุตสาหกรรมที่ต้องปรับตัว โดยเดินเข้าสู่ภาคแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม ดังนั้นแรงงานจากภาคเกษตรอย่างการทำนาเกลือและประมงก็ถูกตัดทอนเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ส่วนประชากรที่ได้รับการศึกษาก็หันไปประกอบอาชีพตามคุณวุฒิหรืออาชีพที่มีเกียรติเป็นที่ยอมรับในสังคมมากขึ้น

2.อภิปรายผล

ในการศึกษาครั้งนี้พบว่า พัฒนาการการทำงานาเกลือและการค้าเกลือของชาวปัตตานี มีพัฒนาการในลักษณะที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ ชาวนาเกลือถ่ายทอดภูมิปัญญาการทำงานาเกลือสืบต่อกันในครอบครัว เครือญาติ มีการพัฒนาเครื่องมือเครื่องใช้อย่างค่อยเป็นค่อยไป

ส่วนการค้าเกลือในอดีตมีความรุ่งเรืองในระดับหนึ่งซึ่งสามารถใช้เป็นสินค้าส่งออกจำหน่ายไปยังเมืองต่าง ๆ ได้ ถึงแม้ในปัจจุบันจะมีของเขตพื้นที่จำหน่ายเกลือแควลง แต่ก็ยังเป็นที่ต้องการของผู้บริโภค ส่วนปัญหาของชาวนาเกลือ ที่มีต่อการทำงานาเกลือในอนาคตคือ จำนวนพื้นที่ในการทำงานาเกลือลดลงอย่างต่อเนื่องจากการพัฒนาของชุมชนเมือง และอุตสาหกรรมที่ขยายพื้นที่รุกเข้ามาในเขตพื้นที่นาเกลือ รวมถึงสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ คลองส่งน้ำ มีสภาพตื้นเขิน และเน่าเสียทำให้พื้นที่นาเกลือที่อยู่ตอนใน ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยคลองส่งน้ำ ประสบปัญหาการใช้น้ำเพื่อทำงานาเกลือ ส่วนประเด็นการขยายตัวทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นนโยบายของรัฐ ในการสนับสนุนให้มีการทำนาเกลือ และประกาศเขตอุตสาหกรรมซ้อนทับพื้นที่นาเกลือ นั้น ถูกตามมาด้วยที่อยู่อาศัยจำนวนมาก ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เช่น ไม่มีการบำบัดน้ำเสียก่อนปล่อยน้ำลงสู่คลอง (คลองส่งน้ำเข้านาเกลือ) ด้านประชากรในชุมชนโอกาสในการทำงาน มีอาชีพที่หลากหลายขึ้น จากการขยายตัวของเมือง ด้านการศึกษา ปัจจุบันบุตรหลานชาวนาเกลือได้รับโอกาสทางการศึกษามากขึ้น จึงมีแนวโน้มว่าอนาคต แรงงานภาคเกษตรกรรมอย่างการทำงานาเกลืออาจจะลดลง

ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบเป็นลำดับขั้น (Successive Theories) ซึ่งเป็นทฤษฎีที่อธิบายถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบเป็นลำดับขั้นที่ต่อเนื่องกัน โดยการเปลี่ยนแปลงได้เป็นไปตามปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน สำหรับพัฒนาการการทำงานาเกลือและการค้าเกลือที่ปัตตานี ปัจจัยภายนอกที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมาจากการพัฒนาซึ่งเป็นนโยบายของรัฐที่สร้างประโยชน์ให้กับส่วนรวมเป็นหลัก โดยเฉพาะการพัฒนาอุตสาหกรรม การขยายเส้นทางคมนาคม ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจน โดยเฉพาะด้านกายภาพ เกิดการสูญเสียสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติไป จากสภาพของพื้นที่นาเกลือในอดีต เปลี่ยนเป็น โรงงานอุตสาหกรรม ถนน นาเกลือ และบ้านเรือน นอกจากนี้ยังมีการอพยพเข้ามาของประชากรจากพื้นที่ต่าง ๆ เป็นปัจจัยที่ทำให้สภาพแวดล้อมเปลี่ยนไป

ผลจากการศึกษาทำให้เห็นพัฒนาการ และลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่เป็นสาเหตุที่ส่งผลกระทบต่อการทำงานาเกลือและการค้าเกลือที่ปัตตานี ซึ่งอาจเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ต้องการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชน และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนอื่นๆ

3. ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำไปปฏิบัติของผู้เกี่ยวข้อง

1.1 ผลการศึกษาวิจัยเรื่องพัฒนาการการทำนาเกลือและการค้าเกลือ สามารถนำไปใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาพัฒนาการ หรือประวัติศาสตร์ชุมชนอื่น ๆ เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาชุมชนให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ โดยผลการวิจัยจะช่วยให้เข้าใจถึง พัฒนาการ สภาพปัญหา ตลอดจนสาเหตุของปัญหาที่มีอยู่ในชุมชน รวมทั้งเป็นข้อมูลพื้นฐาน ให้แก่โครงการอื่น ๆ ของภาครัฐ เพื่อวิเคราะห์ปัญหา และศักยภาพที่จะรองรับกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในชุมชนในช่วงเวลาต่อไป

1.2 งานวิจัยฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ต้องการข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการของการทำนาเกลือและการค้าเกลือ และผู้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประเด็นประวัติศาสตร์ชุมชนหรืองานวิจัยลักษณะเดียวกัน รวมทั้งจะเป็นประโยชน์ต่อผู้คนในเมืองปัตตานี ช่วยเสริมสร้างจิตสำนึก ระลึกถึงคุณค่าประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาท้องถิ่น

1.3 พัฒนาให้นาเกลือเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ด้านวิถีชีวิตในการประกอบอาชีพ เนื่องจากการทำนาเกลือเป็นเรื่องที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจ

1.4 พัฒนาให้นาเกลือเป็นแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาชุมชน ของนักเรียน นักศึกษา และผู้สนใจทั่วไป

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาเกี่ยวกับการทำนาเกลือในประเด็นอื่น ๆ ที่ยังไม่มีการศึกษา เช่น คุณภาพของเกลือเพื่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์เกลือ เป็นต้น

2.2 ควรมีการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนอื่น ๆ ต่อไป

4. ปัญหาและอุปสรรค

การวิจัยครั้งนี้มีข้อจำกัดทำให้เกิดปัญหาอุปสรรคอยู่หลายประการ ดังนี้

1. เรื่องความแตกต่างทางภาษาระหว่างผู้วิจัยกับกลุ่มเป้าหมายเป็นชาวมุสลิมซึ่งส่วนใหญ่มีอายุมากใช้ภาษามลายูในการสื่อสารเป็นหลัก จึงต้องใช้ล่ามแปลความ ส่งผลให้ลดทอนความชัดเจนของข้อมูลลง

2. เหตุการณ์ความไม่สงบในพื้นที่เป็นปัญหาและอุปสรรคในการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลภาคสนาม เพราะถือเป็นเรื่องของความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของผู้วิจัย